

A modern bibliamagyarázat követeléseai a lelkésztől. *)

Irta: Dr. Boros György, unitárius theol. tanár.

Ámbár fölöslegesnek tartom, mégis némi indokolását adom, miért választottam a t. lelkész kör előtt tartandó felolvasásom tárgyául azt, amit cimül irtam. Az unitárius lelkésznek mindig a biblia volt fegyvertára, akár hitnézeteit védelmezte, akár a vallásos buzgóságot, erkölcsöt, vagy a hitéletet akarta ébreszteni és erősíteni. Győzelme is, sikere is mindig attól függött s a jövőben is még nagyon sok ideig attól fog függni, hogy mennyire ismeri, hogy érti és hogy tudja alkalmazni a bibliát. Kiemelem azonban, hogy máris elmúlt az az idő, amikor a biblia egyes kifejezései, tételei, vagy szavai utolsó forumnak tekintettek. Most az embert keressük a bibliában, az embert, aki hisz, az embert, aki gondolkozik, aki tanul, aki beszél Istenhez, Istenről, tehát azt, aki tanít, mint Ilyés, Jeremiás, Jézus és Pál, azt, aki tanít és ír, mint Ámos, Ézékiel, Dániel név-

*) Szerző felolvasta az unitárius lelkészek 1906. évi június 28-án Székelykeresztúron tartott gyűlésében.

telenje, Pál és azt, aki csak ir, mint Mikeás, a Deutoronomium prófétája és a Peutateuch papja, Jelenések költője és a negyedik evangelium keresztény-görög philosophusa.

Ma már tisztában vagyunk azzal, hogy az embert nem a bibliából kell megismerni, mert származása sokkal régibb, mint a miről a bibliának csak sejtelme is lehetett volna.

Hogy az Istent megismerjük, abban a biblia vezérünk, tanítómesterünk, de lelkünk nem tud megpihenni azon a gondolaton, hogy a biblia-kijelentés mindaddig, amíg a bibliát olvasva az égi szikrát meg nem látjuk, mint Mózes az égő csipkebokrot; meg nem halljuk, mint Pál az intő szózatot.

Minthogy tehát előttünk, unitárius papok előtt a biblia mindig nagy tekintély volt és ezután is az fog lenni, indokolt ha én, mint a bibliának a tanteremben igénytelen magyarázója, itt a meglett papok, a gyakorlati élet emberei előtt egy pár dolgot el akarok mondani, különösen pedig

1. jelzem, milyen volt a biblia szerepe az unitárius vallás történelmében

2. mit eredményezett a biblia tudományos és kritikai tanulmányozása

3. meg tette-e a magyar protestáns és unitárius, tehát a reformálás elhívott vezetősége azt, amit tőle várni lehetett

4. s végül röviden jelzem, mik az unitárius pap sürgős teendői.

1. A biblia szerepe.

Az unitárius vallás történelmében olyan volt, mint a víz a növény- és állatvilágban. Ott volt

benne, mint a csira az egyiptomi piramis alatt védett búzaszemben, de nem kelhetett ki, mert nem kapott vizet, hogy meginduljon működése. A reformacio és a renaissance megindította a működést. Erasmus bibliája Servetet és követőit kisegítették a nyilvánosság napfényére. Semmi sem volt oly nagy hatással az új szellem terjedésére, mint a biblia, mert ez eloszlatta a homályt a szemekről. Az összes reformatorok erre támaszkodnak, mint egyedüli tekintélyre, mint olyanra, amely jóval nagyobb minden földi hatalomnál, mert a pápa Krisztus helytartójának nevezi magát ugyan, de az Irás Isten szava. A pap tekintélye nem abban áll, hogy a szentségeket kiszolgáltatja, a bűnöket megbocsátja, hanem abban, hogy az „igehirdetője“. A nép szerepe többé nem az, hogy engedelmességgel áldozzon és imádkozzék, hanem ez: kedveljük és becsüljük e szent bibliát és e szent bibliabeli tudományt, mert miképpen, hogy a felséges és hatalmas és bölcseséges Istentől származott, azonképpen minden tudománynál szükségesebb és hasznosabb. (Heltai Pentateuch C.)

„A szent irás — mondja Dávid Ferenc — csak a szentlélektől irattatott meg és az anyaszentegyháznak úgy hagyatott, hogy csak annak higgyen és magát azzal vigasztalja, félrevezetvén minden lelkeket és tanítómestereket, kik annak ellene vannak. (Rövid Magyarázat A 46.)

„Elég a mi idvességünk útjának megkeresésére a próféták, evangelisták és apostolok írása.

„Minthogy a hagyományok, az egyház által becsusztatott magyarázások és az apokrif iratok igen nagy tekintélyre emeltettek, Dávid Ferenc az evangeliumhoz való ragaszkodást sürgeti:

Gyönyörűséges és mennyei étel az evangelium az hiveknek sziveiben, kihez valaki hozzá teszen valamit, méreggé válik az mindgyárást.

De mindamellett is D. F. a betűhöz való ragaszkodás ellen óvja hiveit: „Nemcsak az evangeliumnak külső predikálása az, hanem a belső erő, melyet az Úr indit fel az ő hiveinek szivökben, csodatétellel azt megerősítvén. Az evangelium ereje oly nagy, hogy nem kell a zsidóknak és pogányoknak térésére egyéb lelket várni“.

Dávid F. úgy fogta fel, hogy az új test.-ban megvalósult minden ígéret, amely az ó-ban tétett, mert ez a teljes és tökéletes kijelentés. De midőn ezt hirdeti, ugyanakkor bizonyosságot szolgáltat arról is, hogy ő az ó testamentum könyveit nem tartja betűszerint inspiráltaknak. Azok magukban nem elégségesek. A Jelenések könyve, szerinte „az ó testamentumnak minden jövendölését a Babylonnak pusztulásáról summa szerint együvé számlálja és példaképpen ugyanazon beszéddel az Antikrisztus országának elveszésére szabja“. (H. 2.)

Ez nemcsak azt jelenti, hogy az ó testamentum az újban teljesült, hanem azt is, hogy D. F., valamint társai is a biblia írásait az isteni akarat érvényesülésére irottaknak tartották. Megvoltak győződve arról is, hogy ami a bibliában írva volt, az az ő korukra is hiven talál s be fog teljesedni....

Mint jellemző adatok álljanak itt mutatóul a következők: Jézus negyven napig böjtölt a pusztában és ott kísértetett a Sátántól. D. F. szerint immár közel van az idő, melyben az Antikrisztus pusztájából az ígért földre kell mennünk.

Az is megmondattott az ó test.-ban, hogy minden ötvenedik esztendő a szolgák örömesztendeje volt, mivel akkor szabadon bocsáttattak; a Krisztus is halála után ötven nappal bocsátotta el a vigasztaló szentlelket: ez az esztendő, a Dávid Ferenc hite szerint közelgett, mert „mostan (1567.) vagyon ötven esztendeje annak, hogy Luther Márton felkezdé bontogatni a Krisztus koporsóit, melyben az örök életnek megnyerése helyeztetik vala, t. i. bucsuban, purgatoriumban, misében és szentelt vizben, ugyanis Luther 1517-ben kezde ezek ellen támadni, melynek mostan ötven esztendeje vagyon, mely szám mindig szent vala“. (G....)

Nemcsak szónoki fogás, hanem a kor felfogása is, hogy az isteni gondviselés a Sátán birodalmát elfogja rontani. A Sátán a reformáció nagy embereit éppen annyira érdekelte, mint Jóbot s általában a judaizmus történelmében a babyloni fogság utáni időszak embereit.

Mi megtudjuk érteni, hogy a lelki és testi rab-ság természetfeletti erőnek tulajdonittatott akkor, amikor a csodákban hittek; s nem tűnik fel, hogy D. F. is ennyiben a régi nyomon haladott, mert más felől oly erővel megdönti a középkori sophismus álokoskodásait, hogy azok maig sem állottak lábra, mivel D. F. helyesen értelmezte a szentírásnak Istenre, a Jézus Krisztusra és a szentlélekre vonatkozó tételeit.

Hogy mindenik író szavát egyenlő értékűnek vette s a harmóniát kereste közöttük, megérthető abból, hogy akkor a tudományos kritika, mely a könyveknek irodalomtörténelmi értéket tulajdonít, még ismeretlen volt. Sőt talán nem is lehetett

volna bevezetni, mert elég fokos kérdés volt napi renden amugy is.

De D. F. nagyszabású művében más gyakorlati kérdés mellett az írásmagyarázásra is részletesen kitér és nyilvánítja: 1. az Istennek igéje tökéletes, igaz és örökre megmarad; 2. azt úgy kell hirdetni, amint a szentírásban van; 3. az Isten igéjének igaz értelmére való tehetséget könyörgéssel lehet megnyerni.

Az ige igaz értelmére szükséges: a bölcsesség, az értelem és a világos szem. Nem kicsiny gond kívántatik arra, hogy egyik írást a másikkal egybehozhassuk és azok által, amelyek világosabbak, megmagyarázhassuk azokat, amelyeknek homályosabb értelmük van. Ezt gondosan végezni kell, de óvakodni kell a tulajdon és saját ítéletüktől. Ezt a reformátor nyilván tapasztalta nagy ellenfelénél jó Meliusnál, ki a tulajdon ítélete után járván olyanokat vitt bele az írásba, amik ott nem voltak. „Tanuljuk meg azt, hogy az írásnak bizonyosságát erőszakkal ne vonjuk a mi vélekedésünknek értelmére“ mondja D. F. Meliusra célozva, aki úgy vélekedett, hogy az ő testaméntumban az Elohim szó szentháromságot jelent s azt hűségesen bele is vitte bibliájába. Majd később saját hitfele Komáromi Csipkés György, a magyar bibliának egyik legtudósabb fordítója is, még a róm. kath. magyarázók is megkorrigálták Méliust.

Enyedi György a D. F. nyomdokain haladva, tudományosabb alapon magyarázza a biblia tételit, de az elv még mindig a Dávid Ferencé „az írást írással magyarázzák és az ő értelmöket nem egyebünnét, hanem az írásból erősítik“. (2) Enyedi Istennek macula nélküli igéjéhez ragaszkodik, min-

den emberi traditiokat hátrahagyván, mégis méltatlanul káromoltatik és szidalmaztatik a társaival együtt. Megvannak győződve, hogy az ő vallásuk az Istennek könyvében minden homály nélkül meg van, amit nem tagadhat senki, aki az Isten igéjének helyt ad.

Heltai azt sürgette, hogy a bibliát meg kell ismerni, hogy megkedvelhessük és megszerethessük. Óriás áldozattal és munkával neki fogott a fordításnak és egyben a magyarázásnak is.

Károli Gáspár nagy szorgalommal dolgozott, de gyengébb magyar nyelven és sok hiányossággal adta ki a teljes bibliát 1590-ben. Szakemberhez illő őszinteséggel vallja, hogy nem is lehet oly fordítás, amelyben valami fogyatkozás, hacsak kicsiny is, nem esnék.

A fordítók jó igyekezettel kerülték a hibát, a magyarázók megtanulták az eredeti nyelvet s alkalomadtán azzal magyaráztak. Árkosi Benedek a XVII-ik száz tudósa, a XVIII-ikban Szentábrahámi alkalmilag, de bővebben a Geyzanovicsok, Pálfi Benjámín és Agh István, aki grammatikát és héber szótárt is készít, sok szolgálatot tettek a bibliamagyarázás körében.

Egyet nyilvánosságosan ki kell emelnünk, mint a három első száz unitáriusainak érdemét: mindamellet, hogy legfőbb erősségük volt az irás, szolgálai engedelmességet soha sem fogadtak szavai vagy betűi előtt. Annyira nem, hogy Dersi István a Diacrisisben a XVII-is százban azt mondja: Midőn azt mondjuk, hogy elégséges a szentírás (és nem szükségesek a hagyományok) üdvösségünkre, a *józanokosságot* ki nem rekesztjük, hanem a szent irás nevezete alatt mindenkor érteni

kivánjuk úgy, mint amely nélkül a szent irásnak sem Istentől való létét meg nem mutathatni, sem a szent irásban megírott dolgokat nem érthetni, sem azoknak hasznát venni nem lehet, mert aki józanokossággal nem él, ész nélkül dorombol, mindazonáltal a józanokosságot a fővebbik polcra nem ültetjük s nem is úgy a szent irást a józanokossághoz, mint a józanokosságot a szent iráshoz alkalmaztatjuk. (10 l.)

„A szent irás szavai felett való visszavonásoknak eligazításában regula s mértéksinor a szent irás; ítélő bíró pedig a józanokosság, melyet az Isten jelentéseivel világosított és amely minden előre bevett képző vélekedésektől, tévelygésektől szabad és üres.“ (22.)

Szász Mózes a XIX száz elején, mint ifjú akademista már magával hozza a szintén ifjú Dewette merész eszméjét, hogy a Mózes öt könyvében a különböző időkben keletkezett törvények vannak össze foglalva s hogy az ötödik könyv ugyanaz lehet, amelyről a királyok 2 ik könyvében említés van téve. Ez azt a rendkívül meglepő tényt tette valószínűvé, hogy a mi a Mózes nevében szól, sok száz esztendővel később keletkezett, nem annyira isteni rendeletből vagy az Isten szájából, hanem magasrendű állami és vallási érdekből.

Ezzel már megkezdődött

2. a biblia tudományos és kritikai tanulmányozása.

Az első irányítást még Spinoza (XVII-ik száz elején) megadta volt, midőn kimondotta, hogy az egész könyvet, mely ma nevét viseli, már csak azért sem írhatta Mózes, mivel saját halálát nem írhatta meg.

A XVIII-ik száz közepén Astruc francia orvos rámutatott, hogy a Mózes könyveiben az Isten nevei nagyon eltérőleg vannak használva s hogy az Elohim és Jahveh nevek nem lehetnek azonosok, már csak azért sem, mert néhol csak az egyik, máshol csak a másik s ismét máshol a kettő együtt van írva. Ez a nagyon egyszerű észrevétel később rávezetett arra a nagyszabású tényre, ami ma már a kezdő tanuló előtt is csaknem önként megtetszik, hogy a Mózes könyvei és részben a történelmi könyvek is több egészen önálló munkából vannak összeszerkesztve.

Ma egy rendkívül gazdag irodalom s a mellett kényelmesen berendezett kiadások állanak rendelkezésünkre, melyekből az első pillantásra láthatjuk, mit termelt a Kr. e. 10 ik, mit a 9-ik, 7-ik és 5-ik száz. Gyönyörködve szemléljük, mily nagy gonddal van összeillesztve az együvé tartozó tárgy s mégis mily szerencsésen meg van kimélve az írók szövege gyakran egészen szószerint.

Midőn a nagy időközök termékein felismerjük a jellemző vonásokat, midőn megtanuljuk, ki beszél hozzánk és mi vezérelte tollát, határtalan öröm fogja el tanulni vágyó lelkünket s majdnem csodálkozva kérdezzük, hogyan viselhettük el annak a rendkívüli nagy ellentétnek a súlyát, amellyel a két teremtés rajza ránk nehezedett s hogyan ringathattuk magunkat mi férfiak abban az illusióban, hogy az Isten, aki az embert saját képére és hasonlóságára teremtette a porból csak férfivá teremtette, mintha ezzel azt akarta volna a világnak értésére adni, hogy a férfi külön teremtés, mint a nő.

De hát az egyeztető szándék, a mindent jóba venni kész türelem, vagy ami annál is rosszabb,

a kényelem szeretete, hamar átnéz a nehézségen, mignem egyszer megjelenik az alkalmatlan tudakozó, mint Colenso natáli püspöknél az ő okos zulu-néger szolgája, midőn a bölcs püspök komoly térítési szándékkal magyarázgatta feketéjének, hogyan nyelte el a föld Datánt és Abirámot bűneik miatt. Egy ily magyarázás közben a jámbor néger egészen váratlanul azt kérdezte a püspöktől: igaz-e mindez püspök úr? Hiszi e, hogy mindez éppen úgy történt, ahogy a vizözön leírása mondja, hogy minden állat, ami csak a földön volt, minden madár, minden csúszó-mászó apraja nagyja, a hideg és meleg vidékek lakói, mind párjával gyültek Noéhoz és bementek a bárkába és hogy Noé mindeniknek gyűjtött eledelt a ragadozó madaraknak is, a többinek is.

A püspök nagy meglepetésében így szólt: szabad-e az embernek megtagadnia az igazságot? És mi következett ezután? A püspök tanulmányozni kezdette az egyszerű kérdést s roppant nagy szorgalommal és fáradsággal megállapodott abban, hogy a teremtés hat napi munkája és ami ehez tartozik, legrégibb része a Mózes öt könyvének, de nem egy ember munkája. Ma már újabb meglepetés érhetné, ha egy másik tanítványa azt kérdezné: lehetséges-e mester, hogy a tökéletesebb megelőzhette volna a kevésbé tökéletest, hiszen a tudomány a fejlődést úgy tanítja, hogy fokról-fokra fölfelé? És a mester újból tanulni kezdene és nem csekély bánattal elismerné: tévedtem, belátom emberi hibáimat és köszönöm ifjú, hogy megtanítottál egy új igazságra.

A keleten szerzett újabbkori ismeretek egészen meggyőznek minket arról, hogy nem Mózes volt az első főpap, sem Áron, hanem utána 6 vagy 7

száz esztendő multával valamelyik Esdrás, vagyis aki király nélküli feje lett Judea megmaradt népének. Nem Mózes gondolta ki a törvényeket, hanem az idő teremtette meg s a gyakorlat formulázta és Judea valamelyik Verböczije foglalta össze a törvényeket, parancsolatokat és rendeleteket, hogy azokat megtartsák mindazok, akik kívánják, hogy hosszú életük legyen és jól legyen dolguk azon a földön, amelyet a Jahveh Isten ad nekik.

Új világosságot teremtett az újkori kritika nemcsak az ó testamentumban, amely kétségen kívül előbb világított meg, hanem az újban is.

Mert mind a mellett is, hogy nem jött létre általános és egybehangzó megállapodás arra nézve, hogy Pál négy levelet irt-e, amint ezt a tübingai iskola vitatta, vagy csak hármát, amint egy amerikai író sejtí, vagy jóval többet, de az minden kétségen felül áll, hogy az új testamentum szelleme és diadalma is teljes száz esztendő szüleménye, amelyben bőv része van a zsidó, a zsidópogány, az alexandriai görög szellemnek s amellet az egyéneknek is.

Ma jól tudjuk, hogy a Jézus életét nem azért irták hárman, avagy négyen, hogy egymást kiegészítsék, hanem azért, mert Jézus körül forgott a keresztény élet, üdvösség és reménység s minden újabb Jézus-eszmének megszületett a biográfusa. Ma már nem azon vitatkozunk, hogy Máté, vagy Márk, vagy János, a tanítványok vagy valamelyik apostol irta-e az evangeliumot, hanem azon, hogy azt, aki irta milyen gondolat táplálta, milyen szellem vezérelte? Milyen Jézust látott maga előtt, hogy remélte tőle az üdvösséget s

mindezen célok érdekében mennyire távozott el a názáreti ácsmestertől és mennyire közeledett a zsidó messiáshoz, vagy a görög logoshoz.

El kell ismernünk, hogy most a bibliai tudományos kritika segítségével sokkal többet, sokkal igazabban tudhatunk a bibliából is a bibliáról, mint ezelőtt bármikor tudhattunk.

Általánosítottam a tételt, pedig még nem vizsgáltuk meg, hogy

3. a magyar protestans világ vezetősége megtette-e, ami tőle várható volt?

Ezzel a kérdéssel hamarosan végezhetek.

A dr. Ballagi tanulmányain, a Simén művein kívül, a magyar protestans lapok és a Ker. Magvető, sok becses tanulmányt közöltek a magyar olvasóközönséggel, habár nagyobbára mind a külföldi irodalom termékeiből. Nagy Gusztáv sárospataki tanár az új test. tanulmányozásában sok önállóságot, és nagy alaposságot tanusított. Az ó testamentum jobbára parlagon maradt, kivéve egy néhány tanári vizsgai tanulmányt. Újabban a Cselekedetek könyvéről megjelent erőteljes munkával tünt fel egy ifjú pap.

Legtöbb értéket tulajdonitok dr. Masznyik: Pál apostol életének és iratainak s azután ugyancsak az ő Voltak-e Jézusnak testvérei. Ezek becsületére válnak a magyar szakirodalomnak, úgyszintén a nem régen új erők támogatásával megindult Theologiai Lapok is, amely nagy szorgalommal és sok eredménnyel miveli saját mezejét.

Ebből az következne, hogy a magyar protestánsok nem tették meg kötelességüket s én még

sem török pálcát fejük felett, mert tudom, hogy nálunk még hiányzik a tudományos munkálkodáshoz szükséges levegő, mert mi még nem tudunk szakkatedrákat adni s azokon háborítatlanul hagyni embereinket, hanem megkivánjuk, hogy jó hazafiak, jó egyházi emberek s mint ilyenek minden irányban munkálkodók legyenek, de nem adunk nekik gondtalan életet s megfelelő gazdag könyvtárakat, hol a világ szakirodalmát állandóan szemmel kísérhessék.

A theologiai katedrák munkakörét bővebben nem kívánom érinteni, mert a megjelölt irányban haladva még el kell mondanom egy pár észrevételt.

4. az unitárius papi kar sürgős teendőiről.

Jól tudom én, hogy a mi helyzetünk rendkívül nehéz, mert Magyarországon az unitarizmus nem a mivelt osztályok tulajdona, mint Angliában és Amerikában, hanem a népé, amely egész lényében és egész nevelésében conservatív. Azzal is számolok s ezt nem kerülheti el senki, hogy a mi tanult embereink is mindig kötve voltak az elnyomó egyházak nyüggével és a sajtóra vetett békóval. Hogy a lélek kész volt s a felfogás tiszta, a XVI-ik százból már közölt idézetek mellett igazolhatom a XVII-ikből Dersi István im e nyilatkozatával: Az irás mindeneknek s kiváltképpen a hiveknek hasznokra rendeltetett, azért is nem a tudósoktól s a belső hivatalban levő emberektől, hanem akármilyen sorban s állapotban levőktől is szabad s kell is olvastatni, minthogy mindeneknek hasznokra s boldogításokra rajzoltatta Isten.

A 19-ik második felében megpendült irodalmi tevékenység fényesen igazolja a munkaerőt is. De ez az irodalom is első helyen a mivelt közönségre gondolt s kifelé igyekezett hatni. Még mindig az önigazítás, az unitáriusság jogosultságának a bizonyítása lebeg előttünk, mint egyik vezető pont. Nem is ok nélkül, mert kívülről mind egyre-másra éri a támadás, a vádolás és keresztény voltuk megtagadása.

Az építés munkája foly, de csak a régi romokot takarítgatják. Újítás és új alkotás aránylag kevés van, még a szervezettel védett helyeken is.

Szellemi téren lassú a munka. Simén Domokos az ifjú theologiai tanár a Ballagi védő szárnyai alatt belenyúl a nagy kérdésekbe. Első művében a XVI-ik száz botránykövét, a szentháromságot tisztázza a bibliai kritika eredményeit felhasználva s nyomban rá a másik nagy kérdést, a csodákét — melyet csak a XIX-ik százban vetnek fel s csak Strauss tesz közössé — szép kis könyvében érthető, csaknem népszerű nyelven tárgyalja és lezárja a tudományos világ előtt. Ámde sem egyik, sem a másik nem hatol be a nagy tömegbe, a nép közé. Ehez alapozás kellett. Azóta a természet-tudományok, az antropologia, a mivelődés történelem és a művészetek és az irodalom nagy lendülete egyszerüen háttérbe szoritotta s majdnem elfeledtette a háromság dogmai vitáját s egészen új világításba helyezte a csodákat.

A bibliából s a bibliával táplálkozott mindkét nagy téma s mihelyt értékük megváltozott azaz, hogy a forgalomból kikerültek, a biblia, eo ipso, más tekintet alá vétetett.

Nem állítom, hogy a haladás oly simán és könnyen menne. Az ilyen gyökerig hatoló munka nem hagyja érintetlenül a szomszédos területeket sem. Midőn folyót szabályozunk, vagy határt tagosítunk, a medret s a barázdákat megváltoztatjuk, de a vizet nem apasztjuk el, a határt nem csonkítjuk meg. Igaz, hogy sok fájdalmat, sőt zürzavart is okozunk, mert midőn azt a kemény kősziklát, melyet a víz nem tudott áttörni, szétrobbantottuk, a kigyó ösfészket is megsemmisítettük, az is való, hogy egy néhány szegény ember, aki ősi szokás alapján ingyen legelőt, ingyen fát s más egyebet is élvezett, holott egy talp-alattnyi földje sem volt, elveszíti azt is a mi je nem volt, de az is igaz, hogy az egész megkezd egy egészséges, belterjes, modern és szakszerű gazdaságot, megnöveli földje termő erejét, rá jó, hogy így mennyivel több fajta növényt mivelhet s mennyivel csekélyebb erővel.

De hiszen a lelkészkar mélyen tisztelt tagjai előtt fölösleges képekben vagy hasonlatokban beszélnem. Sokkal helyesebb, ha egyenesen rámutatok arra, hogy mit tartok én lelkészkarunk tagjai sürgős teendőjének, ha a gyorsan haladó világtól nem akarunk elmaradni, sőt ha jogot akarunk tartani ahhoz, hogy ha nem is vezérek, de legalább a vezetők között legyünk.

Első teendők, hogy a bibliatudomány újkori vívmányait kísérvük figyelemmel és tanulmányozzuk. Második teendők, hogy közönségünket tájékoztassuk gyakorlati oktatással úgy, hogy szószéki oktatásainkat kísérhessen figyelemmel és értékesíthesse haszonnal.

Öt pontba foglalom véleményemet.

A bibliatudomány gyors haladását nem könnyű figyelemmel kíséreni, mert ahoz széleskörű tanulmányozás, gazdag irodalom szükséges. Lelkészkarunk tagjai nem tarthatnak olyan könyvtárt, amelyből otthonukban tanulmányozhatnák.

1. Szükséges volna tehát egy theologiai szaklap, vagy legalább *negyedévenként egy oly szemle, amely röviden ismertetné az újabb eredményeket.* Ezt folyóiratunk a Keresztény Magvető kellene, hogy közreadja.

2. E mellett és főképpen szükséges volna, hogy *a lelkészkar egy évben legalább két ízben tartatna egy tudományos és egy gyakorlati bibliai ismertető, illetőleg magyarázó előadást egyenesen a papi kar igényeihez irányítva* s azt seminariumszerűleg megbeszélnek, megvitatnák és esetről-esetre megállapodnának a további teendőkre nézve.

3. *Közönségünk tájékozása* érdekében a D. F. E. a múlt év őszén tartatott három ilyen előadást. Nagy érdeklődéssel hallgatták és napok multával is beszéd tárgyai voltak. *Ilyen előadások tartásáról a D. F. E. kellene, hogy gondoskodjék* minden évben nemcsak Kolozsvárt, hanem más városainkban. Egyben gondoskodni kellene arról, hogy rövidbe foglalt tájékoztatókat bocsátna a közönség kezébe, melyből az a további tanulmányozásra kedvet és táplálékot nyerne.

4. Népünk s első helyen ifjuságunk előkészítése és oktatása legégetőbb feladatunk. Ebben a jelen gyűlés irányítást és útbaigazítást kellene, hogy adjon.

Nézetem szerint az volna a teendője minden papnak, hogy községében s általában, amelyik

iskolában vallást tanít: az 5—6-ik osztályos tanulóknak és az iskolából kilépett ifjak azon részének, akik tanulni akarnak, *adjon oktatást a biblia ismeretekből az újabbkori felfogás szellemében.*

5. *A délutáni bibliamagyarázatokat fokozatosan alakítsuk át olyan tájékoztató tanításokká, amelyeknek alapján a hivek értelmesei a bibliának öntudatos olvasói kezdjenek lenni.*

Szerintem több évi kitartó munkával lehetséges lesz oda jutni, hogy az értelmesebb emberek megértsék, miért szebb a biblia, ha emberi alkotásnak nézzük s ha emberi szemekkel látjuk meg benne az isteni igazságokat, a költői szépségeket és az égi szentségeket.

Csak egy példával világosítom meg, mit értek ez alatt. Jézust akarjuk megismertetni. Ne kezdjük a születéséről szóló leirással, amelyet csak iskolázott elmék s azok is nehezen értenek meg, hanem kezdjük egyenesen az élettel: a *tanítványok hívásával*, folytassuk azokkal a *tanításokkal*, amelyeket Galileában a tópartján és a mezőn tartott. A tanítások szelleme, a tanítómester gyönyörű példázatai, magukkal fogják ragadni az ifjú lelkeket. Érezni fogják, hogy a Jézus nekik is tanítójuk, mesterük, akit szeretni kell és szeretni lehet.

Nekünk az élő, a munkás, a tüdő és kitartó Jézusra, a nélkülözö emberre van szükségünk. Attól tanulhatunk igaz leckét a mai életre. Ha tovább haladhatunk, keressük az Istent úgy, amint Jézus kereste: éjjeli és nappali imádkozással; keressük szivünkkel, mert a tiszta sziv találhatja meg a mennyország fejedelmét, Istent. Értsük és

értessük meg az atyaság szent érzelmét és nagy igazságait.

Egyiket is, másikat is a bibliából tanítjuk s hogy célt érhessünk, nekünk tudnunk kell s tanítványaink is jöjenek rá, mikor, hol és ki beszél az irás szavaival. Ha a kis gyermek megérzi édesanyja leveléből az anyai szív kívánságait, a tanítvány megfogja érteni a tanítványnak a mester, a nagy tanító, Jézus tanításairól és cselekedeteiről megírt könyvét.

Ha ezen az alapon az evangéliumokat csak részben is megismertetjük, Pál apostolnak, az aggódó tanítónak a levelei is megvilágosodnak szemeink előtt. Nem mindent, hanem a hozzánk; az élethez közelebblevőket keressük és igyekezünk megtanulni.

Ha azután kedvünk telik a képes beszéd, a keleti regék és szent legendák kedves világába elmerülni, az ó test.-hoz fordulunk. Ott is megvan a kulcsa mindennek. Ha megismerjük a próféta életviszonyait, korát és szándékait, megértjük kifakadásait és erős ítéletét. Ha megismerjük a zsidó nép gyarló jellemét és kicsapongó hajlandóságait, megértjük a törvényeket és kiderül előttünk az a felséges titok, amely az Isten dicsőségét rejti magában és nemcsak a törvényt, hanem a történelmet is Isten képére és parancsai szolgálatára teremtette s ha nem is mind ezt, csak egy parányi kis részét megvilágítjuk, boldogítva boldogok leszünk abban a tudatban, hogy a hét pecsétet könyvről feltörtük nemcsak az első, hanem a hetedik pecsétet is.

Ha mi is szívünkre vesszük a szózatot és sirunk, mivel nem találtatnék senki, ki méltó volna

a könyvnek megnyitására és elolvasására, sem pedig, hogy abba nézne (Jel. IV. 4.), majd megjelenik az, aki eljövendő és nemcsak a vénnek, hanem az angyalok is fennszóval fogják mondani, méltó, hogy vegyen erőt, gazdagságot, bölcseséget, hatalmasságot, tisztességet, dicsőséget és áldást. És a sokaság áldani fogja a tanítókat, az unitárius vallás pedig ékeskedni fog tudományban s Isten és emberek előtt való kedvességben!*)

*) Tudomásom van arról, hogy egy pár unitárius papunk a modern felfogás és tudás alapján álló bibliamagyarázatot nem tartja a nép elébe valónak, mert károsnak gondolják. A helyett, hogy vitatkoznám velük, kérem, méltassák figyelmükre felolvasásomat és tartsák szemük előtt, hogy ma a valamennyire mivelte földműves ember is tudja, hogy amikor égiháború fenyegeti a határt, nem ér célt a harangoztatással, sem azzal, ha a fejszét, vagy a konyhakést a földbe szurja, hanem ha a viharágyut használja, vagy ha előre biztosít jégkár ellen.